

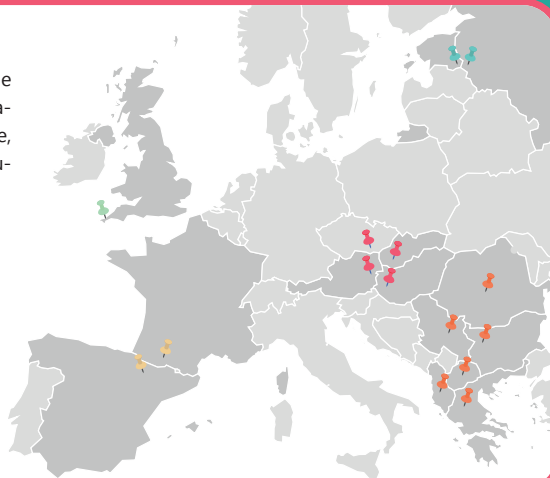


RISE UP projekt:

RISE UP on Euroopa Horisondi projekt, mille eesmärk on keelelise mitmekesisuse edendamine Euroopas ja selleks püüame võimendada väikeste keelekogukondade häält. Projekti käigus toetatakse vähemuskeelte kogukondi, luuakse sidemeid erinevate keelekogukondade keeleaktivistide, kõnelejate ja usukõnelejate vahel, otsitakse toimivaid viise keele hoidmiseks ja arendatakse muuhulgas ka digitaalseid vahendeid keeleõppeks.

RISE UP on keskendunud viiele keelekogukonnale, mis asuvad erinevates Euroopa piirkondades

- arani keel (Hispaania, Prantsusmaa)
- aromuuni keel (Albaania, Bulgaaria, Kreeka, Põhja-Makedoonia, Serbia ja Rumeenia)
- bürgerhorvaadi keel (Austria, Ungari, Slovakkia, Tšehhi Vabariik)
- korni keel (Suurbritannia)
- seto keel (Eesti ja Venemaa)



“Kogukonna hääl” kunstiresidentuur:

Mais 2024 korraldas RISE UP Barcelonas kunstiresidentuuri, kus tehti koostööd ning salvestati kõigis viies keeles laule, luulet ja muud heliloomingut. Keelekogukondade tutvustuste all on QR-koodid, mille skaneerimisel saad kuulata Brett Hiiobi (seto), Fiona O'Cleirigh (korni), Mario Csenari (bürgerhorvaadi) ja Daniela Stoica (aromuuni) ning residentuuri lühidalt külastanud Marina Cuito ja Alidé Sansi (arani) salvestatud muusikat ja lugusid.



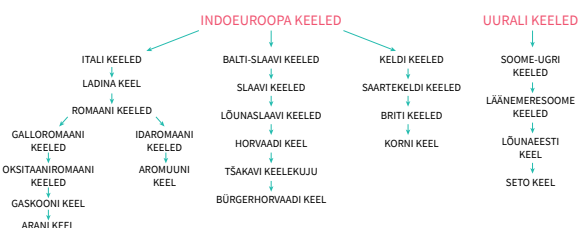
Euroopa regionaal- ja vähemuskeelte harta:

Euroopa Nõukogu veebilehelt: “Harta on koostatud ühelt poolt regionaal- ja vähemuskeelte kaitsmiseks ja edendamiseks, sest tegemist on Euroopa kultuuripärandi ohustatud valdkonnaga, ning teiselt poolt selleks, et võimaldada regionaal- ja vähemuskeelte kasutamist era- ja ühiskonnas. Selles käsitletakse regionaal- ja vähemuskeeli, territooriumita keeli ja vähem kasutatud ametlikke keeli.

Hartas sätestatakse põhimõtted ja eesmärgid, millest riigid peavad oma poliitika, õigusaktide ja praktika kujundamisel lähtuma ning mis loovad asjaomaste keelte säilimiseks vajaliku raamistiku.

<https://www.coe.int/et/web/compass/european-charter-for-regional-or-minority-languages>

Kõik posteritel esindatud riigid ei ole Euroopa regionaal- ja vähemuskeelte hartat ratifitseerinud. Osad on sellele alla kirjutanud, kuid mitte ratifitseerinud, teised ei ole seda ei allkirjastanud ega ka ratifitseerinud.



Selle (mittetäieliku) keelepüü põhjal võid näha, kuidas viis RISE UP projekti keskmes olevat keelt on omavahel seotud. Kas oskaksid paigutada siia kõik keeled, mida sa tead? Huvitav on ka asjaolu, et keelepüü abil ei ole võimalik kirjeldada keelte omavahelisi kontakte ning seda, kuidas keeled on üksteist mõjutanud, mis on ometigi elutähtis osa keelelisest ökosüsteemist ja seda eriti vähemuskeelte puhul.

Keele kõnelejate arv

Keele kõnelejate arvudes (ka neisse, mis on esitatud selle näituse posteritel) tuleks suhtuda teatava ettevaatusega. Mõtlesime järgmiste küsimuste peale. Millisest keeleoskuse tasemest alates võib inimest nimetada mingi keele kõnelejaks? Kas inimene võiks kuuluda keelekogukonda ka juhul, kui ta ei räägi seda keelt päris soravalt? Kas usukõnelejad peaksid olema kõnelejate hulka arvatud või mitte? Kes kõiki neid kõnelejaid loendas ja mis ajahetkel? Milliseid meetodeid selleks kasutati? Mis oli kõnelejate loendamise ajendiks? Ja milliseid vastusevariante said vastajad valida?

Sellest hoolimata oleme RISE UP projekti posteritel toonud iga keele puhul välja mingid arvud kõnelejate hulga kohta, sest eluliselt on siiski kogukondade jaoks olulised erinevused keelte vahel, mille kõnelejateks on märgitud paarsada tuhat, paar tuhat, mõnisada või ainult käputäis inimesi.



Miralh deth cèu – Taeva peegel

Keel ja kogukond

- Arani (aranés) keel on üks oksitaani keelekujudest, mis kujunes välja Arani orus (Val d'Aran) Püreneedes. Halduslikult kuulub org Kataloonia koosseisu Hispaanias, kuid keeleliselt on see seotud Gaskoonia ja kultuuriliselt Prantsusmaa poolele jääva Oksitaaniaga. Kuni Vielha tunneli rajamiseni 1948. aastal pääses talviti lumme mattunud orgu märksa hõlpsamini Prantsusmaa poolelt. Poliitiliselt aga kuulus Val d'Aran enamasti Kataloonia-Aragóni kuningavõimu alla tänu lepingutele, mis lubasid orul säilitada oma kogukonnal ja perekonnal põhineva iseseisva valitsemisvormi vastutasuks viljamaksu (nn Galín Reiau) eest.
- Praeguste andmete järgi räägib arani keelt kokku umbes 3000–6000 inimest. Arani keel kuulub oksitaani keele gaskooni harusse ja vaieldakse selle üle, milliseid oksitaani murdeid tuleks pidada omaette keelteks. Org on sajandeid olnud mitmekeelseks keskuseks ja on seda ka praegu, nii et paljud kohalikud valdavad kuni viit keelt (arani, katalaani, hispaania, prantsuse ja inglise keelt) ning kasutavad neid kõnes vastavalt vajadusele. Arani oru keeleöko-loogiat rikastavad veel matka- ja suusaturistid ning sisserändajad Ladina-Ameerikast, mujalt Euroopast ja kogu maailmast.
- Pärast liitmist Kataloonia Lleida provintsi 1834. aastal kaotas Val d'Aran kõik oma senised privileegid kahe sellele järgnenud vabariikliku perioodi ja kahe diktatuuri jooksul (Primo de Rivera ja Franco ajal). Oru isevalitsemine taastati vaid osaliselt pärast seda, kui 1979. aastal tunnustati Val d'Aran hecho diferencial'i. Aastal 2015 võttis Kataloonia parlament lõpuks vastu Arani seaduse, mis tunnustab asjaolu, et Arani orus on oksitaani keelel eriline tähendus identiteedimarkerina.
- Arani orus on hoogsalt tegutsenud kohalikku keelt toetavad liikumised ja algatused ning 2008. aastaga võrreldes on arani keelt lugeda oskavate inimeste osakaal kasvanud 14,1%, kirjutada oskavate inimeste osakaal 11% ja keelt kõnelda oskavate inimeste osakaal 3,2%. Arani keelt õpetatakse koolides, see on Val d'Aran ametlik keel ning edasi areneb ka arani kultuurielu. Samuti tegutseb aktiivne raadiojaam ja ilmub mitmesuguseid väljaandeid.



Keele staatus

Hispaania on Euroopa regionaal- ja vähemuskeelte harta ratifitseerinud. Prantsusmaa on sellele alla kirjutanud, kuid mitte ratifitseerinud. Oksitaani keel on Kataloonias ametlik keel, Prantsusmaal aga mitte. UNESCO ohustatud keelte punases raamatus on kõik kuus praegu teada olevat oksitaani keelekuju märgitud ohustatuks, neist neli raskelt ohustatuks (Auvergne'i, Gascogne'i, Languedoci, Limousini, Prov'nce'i ja Vivaraits' alpi).



© Elisa Salomón Romero



Kas teadsid?

23. juunil (jaanipäeval) tähistatakse Val d'Aranis Hèstes deth huec'i (tulepühi), mille hulka kuuluvad Lesis toimuv Era Crema der Haro ja Arties's toimuv Era crema deth Taro (Haro ja Taro põletamine). Lesis süüdatakse öösel Haro väljakul püstitatud ja õnnistatud üle 11 meetri kõrgune kuusepuu, tantsitakse traditsioonilisi tantsu ning süüdatakse kaskedest valmistatud tulekerad (halhes). Üks vastne abielupaar ehib 29. juunil järgmiseks aastaks mõeldud kuuse pargadega ja palub viljakust. Arties's lohistatakse põlev kuusetüvi raekoja ette ning inimesed võivad üle leekide hüpata. Need pidustused kanti 2015. aastal UNESCO vaimse kultuuripärandi nimekirja.



Kunstnik Ricard Novell (sündinud Barcelonas, 1961):

„Kuigi sündisin linnas, on minu lapsepõlvemälestused alati seotud loodusega. Käisin esimest korda Val d'Aranis üheaastasena. Ööbisime Garonne'i jõe ääres. Kui pilved hajusid, nägin Betlani kellatorni ja pisut hiljem Montcorbau oma. Sellest ajast peale kuulus see küla minu ellu. Alates 1984. aastast olen elanud Val d'Aranis ja mul on õnn iga päev selle õhkkonda tunnetada. Lapsena armastasin joonistada, kuid hiljem ei võtnud pliiatsit kätte enne 1990. aastate lõppu. Alates 2001. aastast olen näidanud oma töid mitmel pool Pürenee piirkonnas. Olen loonud ka palju loodus- ja kultuuripärandi illustratsioone, mis paiknevad teabepaneelidel eri paigus Püreneedes. Aastatel 2009. ja 2013. avaldasin väikese reisijuhhi Camin Reiau kohta ja Val d'Aran kaardi koos kohalike legendidega. Aastal 2020 ilmus minu raamat Un viatge fantastic a traci de creion. Es pòbles dera Val d'Aran. Praeguseks on sellest ilmunud viies trükk ning raamat on tõlgitud prantsuse ja arani keelde.“



Kunstniku meelisütlus:

„Montcorbison capèth, londeman dia bèth – Kui Montcorbison (arani mägi) „kannab mütsi“, st selle tipus on pilved, tuleb järgmisel päeval ilus ilm.“

Võta kunstnikuga
ühendust:



Voices of Community:



1. <https://www.visitvalaran.com/en/>
2. <https://www.conseilaran.org/>
3. <https://www.institutestudisaranesi.cat/>

4. <https://llengua.gencat.cat/web/.content/documents/occita/expo-aranes/full-sala-ENG.pdf>
5. https://llengua.gencat.cat/web/.content/documents/dadesestudis/altres/arnius/dossier_eulp-2018_aranes.pdf
6. Costa, J. (2023). A materialist take on minorization, emancipation, and language revitalization: Occitan sociolinguistics since the 1970s. *Journal of Sociolinguistics*, 27, 327–344. <https://doi.org/10.1111/josl.12618>



Balkani ja selle ajaloo suurepärane väljendus

Keel ja kogukond

- Aromuuni keel (Armăneashti/Armăneasche/Rrămănesht) on keel, mis kujunes välja mitmetes Balkani piirkondades ja linnades. Seda räägitakse niinime- tatud keelesaartel Albaanias, Bulgaarias, Kreekas, Põhja-Makedoonias, Serbias ja Rumeenias ning üle ilma.
- Peamine põhjus aromuuni kogukonna laialdasele geograafilisele levikule on riigipiiride muutused Balkani ajaloos ning ümberasustamised piirkondades, kus aromuuni keelt on räägitud. See mõjutas aromuuni meeste väga liikuvat eluviisi. Rändkarjakasvatatena liikusid aromuunid hooajaliselt koos oma karjaga, kuni piirid suleti. Samamoodi liikusid ka aromuuni kaupmehed, kes reisid eri piirkondade vahet nii kaua ja nii kaugele kui võimalik.
- Aromuuni keelt loetakse romaani keeleks ning see kuulub idaromaani/Balkani romaani alarühma. Arvatakse, et kõnelejaid on kokku umbes 80 000–200 000. Võrreldes oma levinuma sugulaskeele dakoromaani keelega, mida nimetatakse ka rumeenia keeleks, on aromuuni keel ajalooliselt võtnud üle rohkem elemente oma naabrite ja/või vallutajate keeltest ning teeb seda tänini. Sama võib öelda ka selle lähedaste ning samuti ohustatud sugu- laskeelte istrorumeenia keele ning meglenorumeenia keele kohta.
- Kuna aromuunid elavad mitmetes riikides, erinevad kogukondade ja nende keelekuju olud suurel määral riiklike poliitiliste erisuste tõttu. Aromuuni keelt räägitakse peamiselt kodus ja kogukonnas, kuid üha enam kasutatakse seda ka veebis. Välja on pakutud mitu erinevat õigekirja. Praeguseks hakkab veebi- kogukonnas kujunema teatud ühtne kirjaviis, kuid õigekirja puudutavad küsimused tekitavad endiselt lahkarvamusi. RISE UP küsitlusele vastanud aromuuni kogukonna liikmetest pidas 90,5 % aromuuni keelt endale kõige südamelähedasemaks keeleks.



Keele staatus?

Serbia ja Rumeenia on ratifitseerinud Euroopa regionaal- ja vähemuskeelte harta, kuid ei tunnusta aromuune etnilise või keelise vähemusena. Albaania, Bulgaaria ja Kreeka ei ole hartat allkirjastanud ning neist kolmest tunnustab ainult Albaania aromuune etnilise vähemusena. Albaanias on aromuuni keele õpetamine ja jumalateenistused selles keeles võimalikud, kuid selleks puuduvad toetus ja rahastus. Põhja-Makedoonia on harta allkirjastanud, kuid ei ole seda ratifitseerinud. Samas tunnustati sealset aromuuni kogukonda vähemusena aastal 1991. Kruševu linnas on aromuuni keel olnud üks ametlikest omavalitsuse keeltest aastast 2006 ja aromuuni keelt võib kasutada kohtus ja õppetöös. UNESCO atlas klassifitseerib aromuuni keele kindlasti ohustatuks, the Endangered Languages Project (ELP) klassifitseerib selle ohustatuks, kuid Ethnologue elujõuliseks.



© Zoran Kardula



Kas teadsid?

Balkani aromuunide seas on levinud õigeusklik komme, mis sarnaneb Lääne-Euroopas mitmel pool levinud kolmekuningapäeva koogile. Nimelt peidetakse kas esimesel jaanuaril, kolmekuningapäeval või jõulude ajal küpsetise sisse münt. Münti leidjal on järgmisel aastal palju õnne. Küpsetiseks, mille sisse münt või mõni teine ese peidetakse, on Kreekas tavaliselt plätsinta või vasilopita, Serbias Česnica, Albaanias kulaç või pite, Bulgaarias banitsa, Põhja-Makedoonias maznik, plätsinta või baklava või mõni teine kohalik sai või pirukas.



Kunstnik Teano Cardula (Skopje, 1997):

Olen Põhja-Makedoonias pärit 27-aastane graafiline disainer, kes otsib kirglikult ja pühendunult loomingulisi lahendusi disainiprobleemidele. Olen lõpetanud Sunderlandi ülikooli ning mul on kuus aastat töökogemust. Keskendun sotsiaalsele disainile ja töotan projektide kallal, mis edendavad feminismi, sotsiaalset võrdsust ning LGBTIQ+ ja vähemuste õigusi. Aromuuni kogukonna liikmena asutasin ligi kaks aastat tagasi ühingu TYCHE/TIHE, mis edendab aromuuni kultuuri. Olen üks vähestest noortest aromuuni keelt kõnelevatest inimestest Põhja-Makedoonias ning tõstan aktiivselt teadlikkust aromuuni pärandi hoidmisest ja olen pühendunud vähemuskogukondade õiguste eest seismisele.



Kunstniku meelisütlus:

„Gura adarā - gura aspardze“ - „Suu loob - suu hävitab“

Võta kunstnikuga ühendust:



Voices of Community:



1. The RISE UP Project with a Focus on Cross Border Aspects of the Use and Position of Arumanian / Eva Duran Eppler, Gisela Hagmar, Violeta Heizer, Marie-Therese Seurer // Vulnerable and Endangered Languages in Europe / (ed. Anemarie Sorescu Marinic, Mihaela Cărković, Mihaela Măci) - ISBN 978-86-7179-127-4 - (2023), p. 23-40.

2. Sorescu Marinic, A., Dragnea, M., Kahl, T., Hagiopol, B., Dyer, D. L., & Costanzo, A. (Eds.). (11 Mar. 2023). The Romance-Speaking Balkans. Leiden, Netherlands: Brill. <https://doi.org/10.1163/9789004056174>

3. Gardas, F., Loportcaro, M., & Giordani, A. (2021). In and Around the Balkans: Romance Languages and the Making of Layered Languages. Journal of Language Contact, 14(1), 1-23. <https://doi.org/10.1163/19552629-14010001>

4. Ntasilos, E. (2017). Arumanian Language and differentiated geographic varieties A teaching approach problems and propositions. Proceedings of the 21st FEL Conference 19 - 21 October 2017. Foundation for Endangered Languages

5. https://wiki.mercator-research.eu/languages/arumanian_in_the_balkans

6. <https://fardharotu.org/>

Horvaadi keel, aga teistmoodi

Keel ja kogukond

- Bürgerhorvaadi keelekuju (Gradišćanskohrvatski) kujunes välja Austria kõige idapoolsemal liidumaal Burgenlandis. Suur bürgerhorvaadi kogukond elab Viinis ja väiksemad kogukonnad on ka Ungaris, Slovakkias ja Tšehhis. Seda keelt räägitakse erinevates riikides mitmekeelsetes ja mitmekultuurilistes keskkondades.
- Bürgerhorvaadi keel on slaavi keel, mis kuulub horvaadi keele Čakavia harusse, ning arvatakse, et seda räägib kokku 30 000–65 000 inimest. Horvaadi keele variandid eristuvad selle järgi, kuidas öeldakse sõna „mis“ – ‘ča’, ‘kaj’ ja ‘što’ viivad vastavalt tšakavi, kaikavi ja štokavi keelekuju. Kuigi tšakavi keelekuju domineerib erinevates bürgerhorvaadi kogukondades, esineb erinevates bürgerhorvaadi kogukondades elemente kõigist kolmest. Bürgerhorvaadi keeles on säilinud teatud „arhailised“ struktuurid, sõnad ja väljendid ning samuti leidub laensõnu ümbritsevatest kogukondadest. Bürgerhorvaadi keel eristub standardsest horvaadi keelest ka rõhkude asetamise poolest, mis annab sellele oma erilise kõla.
- Tänapäeva bürgerhorvaadi keeleasaared põlvnevad mitmest 16. sajandil toimunud rändelainest Horvaatia ja Bosnia aladelt. Peamiselt kolisid maaomanikud pärisorje ümber Osmanite sissetungi alla jäänud maadelt oma põhjapoolsetesse valdustesse, mis olid varem sõja, majanduskriisi ja pandeemiate tõttu maha jäetud.
- Eriti viimase saja aasta jooksul on paljud bürgerhorvaadid otsinud tööd kodukülalt kaugemal ja läinud eelkõige Viini tööle. Päril viimasel ajal on mõnedes kakskeelsetes küldes kasvanud erinevaid keeli emakeelena rääkivate inimeste arv. Kuigi on olemas bürgerhorvaadikeelsed lasteaia ja koolid, ilmuvad ajalehed ning leidub raadio- ja teleasaateid, räägib seda keelt üha vähem noori. Noorte jaoks on üks tähtsamaid sündmusi ‘Dan Mladine’ (horvaadi noorte päev), mida korraldab ‘Hrvatski akademski klub’. Igal aastal toob see festival septembris kokku bürgerhorvaadi keele kõnelejaid eri piirkondadest. Keele edasiandmisel on oluline roll ka kultuuriühingutel ning katoliku kirikuga seotud traditsioonidel, sealhulgas iga-aastasel bürgerhorvaadi palverännakul Mariazelli.

Keele staatus?

Austria, Ungari, Slovakkia ja Tšehhi on ratifitseerinud Euroopa regionaal- ja vähemuskeelte harta. Bürgerhorvaadi keel sai Burgenlandis ametliku keele staatuse alles pärast Konstitutsioonikohtu sekkumist aastal 1990. Standardiseeritud keelekuju töötati välja horvaadi keelest iseseisvalt ja sellega paralleelselt ning Austria tunnustas bürgerhorvaadi kogukonna staatust piirkondliku vähemusrahvusena juba enne harta loomist (1955. aasta riigilepinguga).



© Hrvatske Novine

© Marktgemeinde Stinatz



Kas teadsid?

Stinatz/Stinjaki külas on tuntud pulmakomme Stinjačka svadba (Stinatz pulmad), mille käigus posnašnica (pruutneitsi värvilise seeliku ja pärjaga) ja stačilo (isamees paabulinnusulgedega ja lilledega kaunistatud mütsiga) juhatavad pruudi ja peigmehe kohalikku kõrtsi, kus külaelanikud laulavad traditsioonilisi bürgerhorvaadi laule ja tantsivad. Stinatz pulmad kanti aastal 2020 UNESCO vaimse kultuuripärandi nimistusse.



Kunstnik Viktorija Ratasich: (Oberpullendorf, 1997):

Viktorija Ratasich (Oberpullendorf, 1997) on Feministliku Tikkimisklubi eestvedaja. Ta elab ja töötab Viinis. Ratasich õpib kunstõpetuse õpetajaks Viini Kujutava Kunsti Akadeemias. Kunstnikuna tegeleb ta peamiselt feminismi, keele ja sotsiaalmeedia kasutamisega seotud teemadega. Tema kunstiliseks eeskujuks on eelkõige kõik teda ümbritsev – inimeste mitmekesisus, erinevad elatud tegelikkused ja vaatenurgad ühiskonnale. Feministlik Tikkimisklubi on osa tema magistritööst. Projekt sai alguse aastal 2020 ja sellest ajast alates on ta korraldanud mitmeid töötubasid. Aastal 2022 võtsid Ratasich ja tema Feministlik Tikkimisklubi osa Wienwoche festivalist. Juunis 2023 pälvis Ratasich oma töö eest Horvaadi Keskuse (Hrvatski centar) noore talendi auhinna „Mini METRON“. Märtsis 2024 omistati Ratasichile ajakirja Die Burgenländerin poolt Burgenländerini autasu kunsti ja kultuuri vallas.



Kunstniku meelisütlus:

“perje speci - onda reci”
 (“esmal küpseta, siis räägi” / “mõttele enne kui ütled”)

Võta kunstnikuga
ühendust:



Voices of Community:



1. Tyan, Katharina. (2022) The Croatian minority in Austria and their language. EJM Europäisches Journal für Minderheitenfragen, Band 15, Dezember 2022, Heft 3-4. <https://doi.org/10.35998/ejm-2022-00012>
 2. Zorka Kinda Benkovich, Andrea. (2014) "Sprachendeckbrief Burgenlandkroatisch". Österreichisches Bundesministerium für Bildung, Wissenschaft und Forschung.
 3. Krol-Hage, R. (Ed.), Schukking, A. F. (Ed.), Thomas, K. (Ed.), Robinson-Jones, C. (Ed.), & Tyan, K. (2022). Croatian: The Croatian language in education in Austria 2nd. (2nd ed.) (Regional Dossier series). Mercator European Research Centre on Multilingualism and Language Learning.

4. Hentges, G. (2009). „Brücken für unser Land in einem neuen Europa?“. In: Butterwegge, C., Hentges, G. (eds) Zuwanderung im Zeichen der Globalisierung. VS Verlag für Sozialwissenschaften. https://doi.org/10.1007/978-3-531-91513-5_10
 5. <https://www.hrvatskicentar.at/>
 6. Zivkovic, Elisabeth (2017). Ausgewählte Medien der burgenlandkroatischen Kultur und deren Auswirkungen auf die burgenlandkroatische Volksgemeinschaft im Burgenland. Universität Wien <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:at:01:1-90747>

Taaselustatud keldi keel

Keel ja kogukond:

- Korni keel (Kernewek/Kernowek) on keelekuju, mis kujunes Cornwallis (Kernow), Ühendkuningriigi edelanurga hertsogkonnas, mille kõrged kaljud trotsivad Atlandi ookeani torme. Korni keel on RISE UP projekti fookuskeeltest ainus taaselustatud keelekuju. Väiksemaid korni keelt rääkivaid kogukondi leidub Londonis, Cardiffis ja mujalgi maailmas. Korni keel kuulub keldi keelte briti harusse. Keldi kongress võttis Cornwalli 1904. aastal Henry Jenneri pingutuste tulemusena ametlikult oma liikmeks ja seega tunnustas korni keele kõnelejate rahvuslikku identiteeti ühena kuuest keldi rahvast.
- Korni keele kuldaeg jäi aastatesse 1200–1600, mil keele kõnelejaid oli korraga umbes 39000. Korni keele kõnelejate arv hakkas pidevalt langema pärast kuningat Edward VI protestantlike reformide vastu korraldatud ülestõusu aastal 1549. Edward VI väed surusid ülestõusu julmalt maha ja tapsid sealjuures umbes 4000 inimest, kui korni keele kõnelejad ei soostunud võtma kasutusele ingliskeelset anglikaani palveraamatut ainsa seadusliku allikana jumalateenistuse läbiviimisel. Korni keele hääbumisele aitas kaasa ka kornikeelse piibli ja standardiseeritud tähestiku puudumine, sisseränne Cornwalli ja sealt väljaränne ning Cornwalli ja Bretagne'i nõrgenenud sidemed. Kornikeelne piibel avaldati esimest korda alles aastal 2011.
- Paljud teadlased panustasid korni keele taaselustamisse (dassergheys Kernowek). Samuti võtsid paljud endale keldi bardinimed, et väljendada solidaarsust korni või keldi identiteediga. Heaks näiteks sellest on Robert Morton Nance (mordon – merelaine). Umbes 70% uuest korni keelekuju sõnavarast pärineb hiliskornikeelsetest ja keskkornikeelsetest dokumentidest, umbes 25% on laenatud või kohandatud kõmri ja bretooni keelest ning ülejäänud 5% inglise keelest. Sealjuures ei arvestata korni keele laensõnu ladina või kreeka keelest.
- Rahvaloendus aastal 2021 leidis, et 563 inimest peavad end korni keele kõnelejaks, samas kui ühe 2018. aastal läbi viidud uuringu põhjal arvatakse, et rohkem kui 3000 inimest oskavad vähemalt mingil määral korni keeles vestelda. Aastal 2010 sedastas UNESCO ametlikult, et korni keel on kriitiliselt ohus, mitte enam välja surnud keel. Nagu Robert Morton Nance enne oma surma märkis: “Üks põlvkond on korni keele jalule aidanud. Nüüd on järgmise põlvkonna ülesanne panna see käima.”



Keele staatus?

Ühendkuningriik on Euroopa regionaal- ja vähemuskeelte harta ratifitseerinud. Selle alusel tunnustati korni keelt 2002. aastal ning aastal 2014 andis Ühendkuningriigi valitsus sellele vähemuskeele staatuse. Institutsioonid nagu Cornwalli maakonnanõukogu (Cornwall Council), samuti just korni keele edendamisele pühendunud institutsioonid Akademi Kernewek, Cornish Language Office ning Cornish Language Board ning kogukonna seest võrsunud organisatsioonid ja ühendused jätkavad korni keele edendamist mitmel moel. Korni keeles avaldatakse raamatuid ja filme, rahvamuusika ja kunstielu õilmitseb ning samuti püütakse õpetada korni keelt koolides. Alates 2008. aastast on kasutusel ühtne standardiseeritud kirjakel.



Kas teadsid?

Cornwalli sümbol on kuulus hõrgutis pasty – muretaignast pirukas, mida võib täita nii soolaste kui magusate täidistega. Sisuliselt võib pasty sisse panna peaaegu kõike, mistõttu räägiti, et kurat ei julgenud kunagi Cornwalli siseneda, sest kartis, et temagi võib pirukasse sattuda. Retsept ulatub tagasi 1200. aastatesse ning pasty oluline tunnus on selle paks laineline serv. Räägitakse, et kaevurid kasutasid piruka serva toidu hoidmiseks, et toit ei puutuks kokku nende sageli arseeniga kaetud kätega, ja viskasid siis serva kaevandustes elutsevatele päkapikkudele, keda kutsuti koputajateks (knockers).



Kunstnik Lianne Wilson:

„Lianne on Cornwalli kunstnik, kirjanik, luuletaja, vasakpoolne, aktivist ja krooniline asjaarmastaja, kellel on raske ära öelda ükskõik millisele uuele projektile. Ta on raevukalt kväär ja kväärit raevukas. Lianne'il on puue, ta kannatab kroonilise väsimuse sündroomi (müalgilise entsefalomüeliidi) ja lisaks ka ärevuse all. Ta on pärit künkliku kuumaastiku ja mürgiste tiikide poolest tuntud mahajäetud kaevanduspiirkonnast Clay Country Cornwallis. Lianne elab Cardiffis, kus ta käis ülikoolis. Aastal 2023 kuulutati Lianne Gorsedh Kernow' bardiks ning ta võttis kunstnikunimeks Niwlen Ster (udukogu), mida kasutab veebis. Ta kirjutab korni, inglise ja vahel ka veidi kõmri keeles. Kornikeelsete kirjatööde eest on ta kolmel korral võitnud Gorsedh Kernow auhinna. Tema luulet on avaldatud erinevates zine'ides. Olles sündinud aastal 1985, põimib Lianne oma kunsti mõjutusi synthwave'i hauntoloogiast, nostalgilisest igatsusest lapsepõlve 1990. aastate järele ja glitch-esteetikast, kasutades vahel traditsioonilisi vahendeid, vahel digitaalseid, sageli mõlemaid. Tema kunst on ühtlasi ka tema aktivismi väljendus. Rohkem korni keelt on mässumeelsem, kui seda näeb rohkem inimesi enamates kohtades. Lianne valmistab ka mõningaid oma kujundusega tooteid ja neist mõne abil kogub ta raha vastastikuseks abiks. Tema sooviks on radikaalne keel, milles on ruumi igapäevasele ja kõigi (onag hag oll) jaoks ning milles inimesed saavad soovi korral elada kogu oma elu.“



Kunstniku meelisütlus:

„An lavar koth yw lavar gwir:
Ny vynn nevra dos, 'vas a daves re hir,
Bes den heb tavas re gollas y dir.“
Vanasõnas kuuled tõetera:
Kel keel liig pikk, see lühikese käega.

Aga mees, kel puudus keel, see kaotas oma maa.

Võta kunstnikuga
ühendust:



Voices of Community:



1. Ferdinand, Siarl (2013), „A Brief History of the Cornish Language, its Revival and its Current Status“, e-Keltos: Journal of Interdisciplinary Celtic Studies: Vol. 2, Article 6.
2. Sayers, D., Davies Deacon, M., & Croome, S. (2019). The Cornish language in education in the UK. (2nd ed.) (Mercator Regional Dossier). Mercator European Research Centre on Multilingualism and Language Learning.
3. Mills, Jon (2018) Genocide and Ethnocide: The Suppression of the Cornish Language. In: Interfaces in Language. Cambridge Scholars, pp. 189–206. ISBN 9781443823999.

4. <https://www.cornwall.gov.uk/parks-leisure-and-culture/the-cornish-language/cornish-language-programme/cornish-language-office/>
5. <https://www.akademikernewek.org.uk/localeren>
6. <http://www.kernewa.org/>

Kahe maailma piiril

Keel ja kogukond

- Seto keel (Seto kiil') on keelekuju, mis kujunes välja Setomaal, mille kohta tihti öeldakse, et see asub katõ ilma veere pääl – kahe ilma piiril. Setomaa kuulus Tsaari-Venemaa koosseisu, seejärel aastast 1918 iseseisva Eesti Vabariigi koosseisu. Aastal 1944 jagati Setomaa nii, et 75% sellest läks Vene NSV-le ja 25% Eesti NSV-le. Eesti iseseisvuse taastamise järel (1991) jäi Setomaa lõhestatus püsima, ehkki praegust piiri pole piirivaidluste tõttu ametlikult ratifitseeritud. Peale Venemaa täiemahulist sissetungi Ukrainasse on piiriülene kontakt muutunud keeruliseks.
- Praegu arvatakse, et Venemaal elab veel umbes 250 setot, Setomaal umbes 4000 ning kogu Eestis, Siberis (sajanditaguse väljarände tõttu) ja mujal maailmas kokku 25 000–30 000 inimest, kes oskavad mingil määral seto keelt. Seto identiteedimarkerina on väga oluline roll vene õigeusul, mis eristab setosid vahetutest naabritest võrokestest, kes on traditsiooniliselt olnud luterlased. Seto usupühad järgivad vana, st Juliuse kalendrit. Üks olulisemaid seto traditsioone on kirikupühade tähistamine pere ühise toidukorraga lahkunud lähedaste haudadel esivanemate mälestuseks.
- Kui luteri traditsioon aitas kaasa alghariduse laialdasele kättesaadavusele ka lihtrahva hulgas, siis Setomaal said haridust vaid vähesed mehed ja seda vene keeles, kuni kõigile kohustusliku ühtluskooli loomiseni umbes saja aasta eest, mil aga hakati haridust andma eesti keeles. Seetõttu on seto keel eelkõige suuline keel ning teadmisi maailmast anti põlvest põlve edasi suuliselt. See tegi Setomaast alates 19. sajandi lõpust eesti ja soome folkloristide jaoks tõelise aardeaeka. Sellest ajast saadik on salvestatud ulatuslik seto regivärside, laulude ja folkloori kogum. Rahvusliku liikumise ajastu eepose-igatsusest kasvas välja ka legendaarse seto kuninga Peko kuju, kellest kujunes seto eepose kangelane laulja Anne Vabarna ja folklorist Paulopriit Voolaise koostöös.
- Kaasaegse seto aastaringi üheks tippsündmuseks on **Kuningriigi päev**, mis toob igal aastal kokku umbes 8000 inimest. Sel päeval kuulutatakse Setomaa pidulikult kuningriigiks, hinnas on seto kunst ja käsitöö ning valitakse järgmise aasta tseremoniaalne eestkõneleja, **ülemsootska**, kes legendi järgi saab unenägudes juhiseid kuningas Pekolt eneselt.
- Alates tormilistest 1950. aastatest on seto külad pidanud silmitsi seisma elanikkonna kahanemisega. Kui kunagi oli külas kuni 30 talu, siis nüüd elab seal vaid käputäis inimesi. Samas on huvi seto kultuuri ja Setomaa vastu kasvanud. Aastal 2021 loodi esimene setokeelne lasteaiarühm, uus põlvkond naudib selliseid ettevõtmisi nagu leelolaager ning viimastel aastakümnetel on seto keeles avaldatud mitmeid raamatuid.

Keele staatus?

Eesti ei ole allkirjastanud ega ratifitseerinud Euroopa regionaal- ja vähemuskeelte hartat ning ei tunnista seto keelt eraldiseisva keelena. Eesti kirjakeel põhineb soome-ugri (täpsemalt läänemeresoomede) keelte hulka kuuluvatel Põhja-Eesti keelekujuudel, samas kui seto keel koos mulgi, tartu ja võro keelega kuuluvad sellele lähedalt suguluses olevate Lõuna-Eesti keelekujuude hulka. Seto keel eristub oma kõige lähemast sugulasest võro keelest erilise, vene keelest mõjutusi saanud sõnavara ja häälduse poolest. Setod on loonud aktiivselt suhteid teiste soome-ugri keeli rääkivate kogukondadega Venemaal ja Skandinaavias ning 2017. aastal otsustas Seto Kongress määratleda setod põlisrahvana.



© Kristin Kuutma



© VisitSetomaa



Kas teadsid?

Seto leelo on arhailine mitmehäälne setokeelne laulutraditsioon, mis kanti 2009. aastal UNESCO vaimse kultuuripärandi nimekirja. Leelot iseloomustab improvisatsioon ja laulusõnade väljamõtlemine. Tänapäeval tegutsevad enamasti naiskoorid ning igal Kuningriigi päeval võisteldakse etteantud teemal laulmises ja kroonitakse parim naislaulja ja laulusõnade improviseerija sõnolinõ. Skulptor Elmar Rebane on loonud kolmemeetrise Seto Lauulima kuju Obinitsas lauljate mälestuseks, kes on seda loomingulist eneseväljenduse kunsti sajandeid hoidnud.



Kunstnik Yyhely Hälvín (Põlva, 1993):

Olen kunstnik ja kunstiõpetaja Setomaalt, kus veetsin suurema osa oma lapsepõlvest. Selle Lõuna-Eesti piirkonna müstika ja ainulaadne keskkond on endiselt mulle südamele lähedane. Tõenäoliselt kasvas minus huvi kunsti vastu seepärast, et mu ema on kohalik käsitöölaine ja maalikunstnik. Pärast Eesti Kunstiakadeemias animatsiooni eriala lõpetamist (2012, cum laude), hakkasid mind huvitama haridusküsimused ja peagi sain selles vallas magistrikaardi Tallinna Ülikoolist.

Minu töödes on olulisel kohal hirmuäratava ja ilusa segunemine. Mulle meeldib luua olendeid ja olevusi alateadvusest. Katsetan meelsasti tööd erinevate materjalidega näiteks nagu graafika, vesivärvid ja fotograafia, savi või hoopis nahk. Mulle on oluline, et saaksin anda kohalikule kogukonnale midagi tagasi ja laste õpetamine tundub mulle selleks kõige sobivam viis. See ei seisne pelgalt juhendamises, mida keegi peaks tegema, vaid on ka võimalus lastel õppida. Seetõttu tulin ma suurest linnast tagasi, töötan praegu Põlvas kunstiõpetajana ning püüan samal ajal jääda ka kunstnikuhingeks.



Kunstniku meelisütlus:

Ar' harinõt, sõs põrgoh kah hää!
Kui ära harjud, siis on põrgus kah hea!

Võta kunstnikuga ühendust:



Voices of Community:



1. Kadri Koronik: The Seto language in Estonia: An Overview of a Language in Context (2011) <https://phaidra.univie.ac.at/o:103768>
2. https://setoindistitut.ee/pdf/setomaa_ukraine_and_genuine.pdf
3. <https://www.visitsetomaa.ee/en>

4. <https://www.setomaa.ee/keelakond/en>
5. Robert Kaiser & Elena Nikiforova (2006) Borderland spaces of identification and dis/location: Multiscalar narratives and enactments of Seto identity and place in the Estonian-Russian borderlands, *Ethnic and Racial Studies*, 29(5), 929-958, DOI: 10.1080/014187060813975
6. Kristin Kuutma. Creating a Seto Epic. (2004) *Oral Traditions*: 108-150.

Tellisime igast kogukonnast ühelt kunstnikult teose, mis edastaks vaatajale sõnumi, kujutluspildi või tunde, mida nad soovivad jagada. Näiteks küsiti kunstnikelt: mida tahaksite öelda oma kogukonnale? Mida tahaksite öelda väljaspool oma kogukonda? Järgnenud vestlustes jõudsime ühiselt veel teistegi küsimusteni. Oleme RISE UP projekti käigus õppinud, kuivõrd palju uut on võimalik avastada ja väljendada, sellist, mida me veel ei tea. See näitus toob meid kokku, et üksteise kohta õppida ja ühiselt... midagi teha? Uurime seda koos.

Sina oled samuti oluline osa keelest, selle hoidmisest, kasutamisest ja arengust. Mida ütleb see näitus sulle? Mida ütleksid sina meile? Palun jaga oma kogemusi RISE UP projekti meeskonnaga.